

A MEMORIA DA CULTURA DO MAR EN GALICIA O PATRIMONIO INMATERIAL DA ILLA DE ONS, AÍNDA SEGUE SEN INVESTIGAR

Por: Anxo López Vergara e Tino Pardellas de Blas

A raíz dun artigo publicado por Fernando Alonso Romero en 1979

A necesidade de pescudar e investigar exhaustivamente sobre o Patrimonio Material, e sobre todo, Inmaterial da nosa Galicia, levan pedíndoo dende hai máis de medio século, moitas persoas relacionadas coa Cultura, neste caso marítima, pois se estaba a perder a pasos de xigante.

Pasaron 45 anos xa, dende que Fernando Alonso Romero escribira un artigo sobre a <Memoria da cultura do mar en Galicia> e tivo a ben enviarllo a Tino Pardellas. Xunto a el, unhas palabras escritas a man dicían: “Achégote o artigo escrito en 1979 no que facía unha chamada de atención sobre a necesidade de prestarlle atención á cultura material e espiritual de Galicia. Era un tempo no que os prognósticos sobre o seu futuro cultural non parecían moi prometedores. Afortunadamente non foi así e se puido evitar que desaparecesen para sempre moitos coñecementos desa Cultura Popular Galega que entón estaban en vías de extinción. É de esperar que as novas xeracións de galegos non esquezan os seus orixes para evitar, como digo no artigo: Non perder nunca o rumbo.”

Como dixemos, xa pasou case medio século dende que Alonso Romero fixo esa “chamada de atención” e aínda que di, que actualmente se conseguiu recuperar esa cultura mariñeira, coidamos que queda moito por andar, e un exemplo témolo na Illa de Ons, onde ese Patrimonio Etnográfico, e dentro del o Marítimo, tanto Material como Inmaterial tan importante que posúe e que foi xestado durante máis de dous séculos de illamento, está sen investigar a fondo, para así recuperalo, dalo a coñecer e protexelo, coa gravidade de que esta illa, Ons, pertence ao único Parque Nacional Marítimo-Terrestre de Galicia.

Imos ler o artigo e faremos logo un mínimo comentario: “*La Voz de Galicia*”, 7 de outubro de 1979”

A memoria da cultura do mar en Galicia

Agora que Galicia está despertando do seu largo letargo cultural é hora xa de que nós, os galegos, nos ocupemos definitivamente e con todo o noso cariño de salvar, protexer e mostrar a todos a nosa cultura propia.

Galicia está sufrindo transformacións tan profundas que é moi probable que moitas das nosas tradicións, costumes, modos de vida, instrumentos tradicionais de traballo, etc. vaian a desaparecer para sempre sen deixar rastro da súa historia, do seu significado e da súa repercusión no mundo actual.

Neste sentido, todo galego que se prece de ter un mínimo de sensibilidade cara a Galicia debe preocuparse por coñecer todo o que, dun modo ou outro, está en relación coa nosa terra. Necesitamos coñecer máis a fondo o noso pobo. Moitos dos que vivimos en cidades non nos damos conta, ou non nos preocupamos por coñecer como se vive nas aldeas do interior, ou como se vive nos pobos costeiros. E non me refiro soamente ás dificultades económicas, ou aos problemas domésticos que os campesiños ou os mariñeiros sufran, senón tamén ás vivendas que habitan, aos medios de traballo dos que dispoñen, aos costumes que teñen, ao tipo de galego que falan, aos réximes alimenticios, á paisaxe que os rodea e que tanto condiciona as súas vidas, e a tantas e tantas cousas que dende o noso limitado ámbito xeográfico urbano dificilmente podemos ver.

UN TESOURO CULTURAL

Cando, cansados da rutina das nosas cidades, decidímonos a pasar un día, ou unha tarde, no campo ou na costa, que é o que vamos buscando? De que imos fuxindo? Poderíanse dar infinidade de respostas a estas preguntas; pero non é este o tema que eu quero tratar aquí. Sería de enorme axuda para o noso enriquecemento cultural que aprendéramos a mirar ao noso entorno, ás nosas xentes, ás nosas paisaxes, ao que se denomina <típico galego>, cunha

Aunienses navegando de Ons a Bueu

mirada máis profunda, máis curiosa de saber e de preguntarse o por que de todo o que vemos. A cantos se nos ocorre pensar cando imos ao campo, se a vivenda dun campesiño de Lugo é igual á dun de Ourense, ou por que nos bosques se plantan pinos e nos campos de cultivo o millo e non trigo, ou por que o emprego de determinados arados; ou por que en Cangas a xente fala case cantando, ou cal é a causa de determinados costumes...

Pero non só no interior senón tamén na costa galega existe un gran tesouro cultural que sería conveniente que todos coñeceramos. Sabes cantos tipos de embarcacións costeiras tradicionais hai en Galicia? Dende cando se empregan e por que? Que sabemos da vida dun mariñeiro de Ons? E sobre a súa impresionante embarcación, a dorna? Ou, que sabemos das gamelas da Garda, cuxos orixes se perden na Prehistoria?, ou, sobre a lancha <<xeiteira>> xa fai anos desaparecida, e cuxo recordo xa só vive na mente dos vellos mariñeiros. Que sabemos de todas aquelas xeracións de taciturnos e sufridos pescadores que co seu esforzo diario e soportando durísimas condicións de vida, vivían, día a día, envellecendo prematuramente e arriscando a existencia nas súas pequenas embarcacións costeiras, navegando a vela –cando o inverno permitíao-, ou vogando durante horas e horas sen conseguir apenas moitas veces peixe suficiente para satisfacer as súas reducidísimas necesidades materiais?

A VELA DESAPARECE

Non están moi lonxe aínda os días en que as gamelas da Garda partían a vela dende o pequeno peirao desa localidade para adentrarse no Atlántico na procura dos bancos de pesca. Por aquel entón, era impresionante contemplar a saída daquela pequena flota de diminutas naves que se balanceaban sobre as ondas, exactamente igual que puideron facelo os antigos habitantes da citania de Santa Tegra.

Dornas varadas na praia. Ons

Agora as gamelas xa non navegan a vela –é máis seguro o motor- nin apenas se ven dornas a vela; pero as embarcacións son case as mesmas, aínda que sufriron transformacións e a súa definitiva desaparición non está lonxe. Tamén viven aínda, afortunadamente, moitos homes que recordan eses vellos días; pero recórdanos eles e as súas familias, como recordan os seus medios tradicionais de navegar sen compás, nin cartas mariñas, e as pouquísimas probabilidades de sobrevivir que tiñan cando as súas naves zozobraban. Eles, os mariñeiros, recordan miles de cousas, e as súas naves, algunhas xa en lamentable estado, podrecen en praias ou nos baixos fondos das rías. Son testemuños mudos dun pasado marítimo ao que xa é hora de que prestemos atención, para que esas naves que aínda se poden recuperar se conserven, e para

que os vellos mariñeiros que navegan nelas nos falen do seu mundo e dos seus tempos.

Así, coa nosa mirada retrospectiva, comprenderemos mellor a esa Galicia xoven, que ás portas do ano 2000 ten que afianzar moi ben as súas raíces e logo lanzarse a navegar en naves do futuro sen esquecerse nunca das súas orixes. Desafortunadamente non perderemos nunca o rumbo.

E remato xa facendo un chamamento a todos aqueles que se preocupan polas cousas do mar, convidándolles a colaborar co Museo do Pobo Galego (Santiago de Compostela) nos seus esforzos por recoller todo o relacionado coa cultura material que está perdéndose ou transformándose; embarcacións antigas, aparellos, maquetas, etc. E tamén o relacionado coa cultura espiritual, como tradicións, lendas, costumes mariñeiros, etc.

Que interesante este artigo publicado a finais da década de 1970. Canta verdade había nel e que berro de inquietude enviaba o seu autor.

Pasaron xa 45 anos e, como ben di agora Alonso Romero, as cousas cambiaron, pois actualmente hai unha gran preocupación, grazas ao traballo incansable de moitas persoas, polo estudo e investigación da nosa cultura e xurdiu unha concienciación social e política polo seu estudo, recuperación, posta en valor e protección.

Malia todo, aínda queda moito que percorrer, pois, no que a temática de Patrimonio Inmaterial se refire, e nalgúns zonas do interior e da costa galega, hai un inmenso acervo por pescudar, coa grave problemática de que, os que o viviron, escoitaron aos seus antepasados, seguiron esa tradición oral sen intrusionas alleas á súa cultura,..., e nolo podían narrar e

describir, por falta de investigación no seu momento, fóronse coa súa sabedoría, ou quedan escasísimas persoas que garden no seu maxín eses coñecementos, polo que, agora si, e en nada, ese Patrimonio perderase para sempre.

ONS, UN EXEMPLO DA PERDA DO SEU PATRIMONIO INMATERIAL

Aqueles que tiveron a ocasión de atoparse en Ons cando aínda había máis dun 80% de aunienses residindo, e tamén, por sorte, coincidir con persoas que estaban a realizar traballos de rastrexo sobre temáticas tan diversas como as económicas, biolóxicas, antropolóxicas e etnográficas, puideron comprobar, convivindo ao seu lado, a importancia desta illa pola suma de todas as súas singularidades.

Máis tarde, por desgraza e agás algunha significativa excepción, evidenciaron que esas inquietudes indagatorias e os seus resultados, quedaban só en puntuais duns días de estancia estival ou, no mellor dos casos, entregadas a algún organismo que llas solicitara ou en apuntes que se gardaban e se extraviaban co paso do tempo ao perder interese esa primeira iniciativa de coñecemento e estudo.

Entre as excepcións, temos á metade da década de 1960, a Stafant Mörling, un antropólogo sueco que veu a Galicia a estudar as embarcacións tradicionais e recalou en Ons onde fixo parada e fonda, para dende ela, seguir as súas investigacións polo litoral galego. E tamén, por esas mesmas datas, e cunha estancia fugaz, estivo Gustav Henningsen antropólogo danés que pasou uns días en Ons fotografando e obtendo datos de tipo etnográfico.

Aínda que o labor destes dous investigadores foi moi interesante, non tivemos ningún resultado escrito ata a década de 1990 no caso de Mörling coa publicación do seu libro “Embarcacións Tradicionais de Galicia” e de Henningsen que, con respecto a Ons, sabemos que o seu legado está depositado no Museo do Pobo Galego pero aínda non temos material publicado sobre os seus traballos.

Dende 1965, hai que dar un salto de máis dunha década, ata que investigadores como Santiago Castroviejo Bolibar, Fernando Alonso Romero, María Castroviejo Bolibar, Ana Liste, licenciados en económicas e bioloxía e Pedro de Llano, realizan traballos de investigación sobre flora, economía e pesca, arquitectura popular e etnográfica. Foron uns anos (1975-1985) nos que pensamos ía a despuntar o estudo e investigación sobre as importantísimas peculiaridades da Illa de Ons, pero foi só un espellismo que quedou, de novo, durmindo un sono letárxico de desidia, que tamén con algunha puntual excepción, dura ata o ano 2004.

Moi interesantes foron os traballos realizados por estes investigadores sobre Ons, pero non foi suficiente o seu importante labor para espertar en novos estudosos e científicos, as ganas de seguir indagando sobre as diferentes especialidades que ofrecía esta comunidade e a illa en xeral.

Ese berro de inquedanza e preocupación que a finais dos 70 daba Alonso Romero, tivo, sen embargo, uns adeptos, membros hoxe da Asociación Pineiróns, que coñecedores da importancia desta comunidade e o escaso material que podían atopar para adquirir coñecementos sobre esta illa e poñela no lugar histórico que lle correspondía, iniciaron unha carreira contra reloxo para recompilar datos etnográficos, principalmente, pero tamén de todas as características de Ons, para dalos a coñecer e intentar incentivar e alentar aos estudosos, expertos en diferentes campos, investigadores,..., á universidade e mesmo aos organismos oficiais, sobre todo, aos que tiñan a responsabilidade de administrar a Illa, para que, dun xeito técnico e científico, indagaran sobre ela.

Saídas constantes á prensa, posta en contacto con especialistas, reunións con responsables en diferentes eidos culturais, envío de escritos e informes a organismos con competencias sobre a illa, propostas á administración para organizar Campos de Traballo especializados,..., organizar grupos de acción (A Peneira e Amigos da Illa de Ons),..., e por último, a fundación da Asociación Cultural de nome “Pineiróns” que coas súas actividades e, principalmente, coa edición da revista cultural AUNIOS, tiña como Obxectivo Principal: Dar a coñecer as características socio-histórico-etnográfico-naturais de

Fernando e Ana Liste en Ons 1974. Foto cedida

Ons para que especialistas nos diferentes campos de estudo e dun xeito técnico e científico, investigaran sobre estas importantes singularidades que posúe a Illa e a súa Comunidade.

Foi un duro camiño, pero do que se obtiveron importantes avances, fundamentalmente, a partir de que Ons pasa a formar parte do primeiro Parque Nacional galego. O estar integrada dentro do Parque, vai traer iniciativas que redundarán positivamente no seu estudo. Como era de esperar, os primeiros campos traballados van ser o medio ambiental, ecolóxico e biolóxico, xurdindo un bo número de traballos e investigacións sobre eles grazas ás axudas económicas que o Parque aporta. O segundo, vai ser o social e urbanístico, xunto co Plan Reitor de Uso e Xestión, intentando poñer algo de orde nas relacións entre a administración e os veciños nestas cuestións (sobre este punto quedan algúns flocos importantes por resolver).

Lucía e Aurita, facendo unha fornada de pan. Ons 1980

No aspecto cultural xeral, aínda que moi paseniñamente, conseguíronse avances como posuír un Centro de Visitantes, apoiar a realización dun Catálogo Histórico-Arqueolóxico, avanzouse na relación da súa toponimia, patrocináronse estudos e proxectos,..., e deuse un enorme empuxe á investigación Arqueolóxica, que despois de máis de 50 anos solicitando traballos de escavación, por fin leváronse a cabo, cuns importantísimos resultados.

Pero a carón destes importantes logros, hai dúas materias moi abandonadas: A histórica e a etnográfica. Con respecto á histórica podemos estar algo tranquilos, pois a súa investigación só require escudriñar en arquivos, museos, bibliotecas,..., organismos oficiais, cousa que pode facerse en calquera intre; sen embargo a parte etnográfica require dun imprescindible traballo de campo a levar cos aunienses. Neste eido

perdeuse moito tempo, pois levamos pedindo a súa investigación, por persoal cualificado, dende hai 50 anos, advertindo que quedaban un par de xeracións aos que entrevistar para coñecer ese mundo máxico que foi crescendo a través de dous séculos de vida en Ons e que forxou o nacemento dunha cultura popular única.

Dicir que se realizou algún traballo interesante, pero deixouse ir xa a penúltima xeración que nos podería ilustrar sobre contos, lendas, bruxería, meigas, costumes, xogos populares, festas, o calendario festivo, gastronomía,..., sobre o significado de alcuños e toponimia, sobre as fases da vida,..., e de aspectos da vida cotiá dos aunienses.

Podemos dicir que hoxe só nos quedan os/as aunienses que están entre os 65 e 85 anos. Tan pronto esta xeración se nos vaia, podemos dar por perdida a oportunidade de investigar sobre a cultura da Illa de Ons.

Coidamos que aínda hai persoas, non aunienses, que poden contarnos e aportar as súas experiencias neste campo sobre Ons, como Ana Alonso (Ana Liste), que estivo casada co fareiro de Ons Fernando Liste, e que investigou sobre a cultura, fotografando, obtendo datos e convivindo case 4 anos cos veciños. Podemos sacar aínda proveito e ideas de Alonso Romero e María Castroviejo. Invitar ao especialista en toponimia Fernando Cabeza Quiles para seguir aportando datos sobre o por que dos topónimos aunienses. Animar e incentivar a varios guías do Parque que tamén están interesados nesta temática. Promover na universidade galega a investigación sobre a etnografía de Ons,... E moi especialmente queremos propoñer ao filólogo Jose Manuel Dopazo Entenza que realizou un profundo estudo da Lingua de Ons e que leva anos entrevistando aos veciños sobre os seus costumes, obtendo importantes datos de tipo etnográfico-antropolóxico, algúns dos cales podemos ler en Aunios, en Nova Ardentía e no seu primeiro libro *“Até aquí podo contar. A Lingua da Illa de Ons”*. Pedimos que dende a Consellería de M. Ambiente, de Cultura, dende Parques e o Concello de Bueu, axuden á investigación no eido etnográfico de Ons, só quedan dúas décadas para podelo realizar.

COLABORA
ACTIVIDADES:

Concello de
BUEU

